

*Л.М. Ємельяненко,
канд. екон. наук*

*Larisa M. Emel'yanenko,
Ph.D. in Economics*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЛЮДСЬКОГО ТА ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Abstract. The priorities of the application of general methodological-theoretic system approaches to the study and regulation of the processes of formation of a post-industrial society under conditions of the globalization intensification, which will allow ensuring the socio-economic progress on the basis of a balance of the human and technological development, are formulated and scientifically substantiated.

Вступ. Сучасний світ перебуває на порозі непередбачуваного технологічного перевороту, що веде до народження нової цивілізації. У розвинених країнах індустріальне суспільство досягає апогею свого розвитку і створюється необхідна інформаційно-виробнича база для переходу до постіндустріального суспільства. Матеріальні передумови такого суспільства формуються в результаті п'ятої і шостої інформаційно-технологічних революцій, основою яких виступають комп'ютерні технології, поширення глобальних мереж зв'язку і передачі інформації, підвищення ролі знань, інновацій, наукових досягнень у розвитку людської цивілізації. Інтелектуалізація охоплює всі сфери життя суспільства та спричиняє глибокі якісні перетворення: у взаємодії виробництва та споживання; у пріоритетах при визначенні цінностей; у становленні нової форми життєдіяльності людини – інтелектуальної діяльності; у виробничому процесі (інноваційна діяльність) і структурі нагромадження (нематеріальне); у структурі підготовки та використання фахівців; у структурі фінансування матеріального і нематеріального виробництва; у відносинах власності, зокрема, у зародженні та швидкому розвитку інтелектуальної власності; у зміні форм і структур суспільного багатства. Однак, технологічний розвиток в останні десятиліття відбувається одночасно із соціальною деградацією суспільства. Академічні пошуки «шляхів» до постіндустріального суспільства безславно заплутуються в протиріччях між маніфестами майбутнього благоденства і соціальною реальністю. Концепція сталості людського розвитку перебуває під серйозною загрозою у світі, де нерівність доходів між найбільш багатими і найбільш бідними подвоїлась за

останні три десятиліття, де чверть людства не може задовольнити навіть елементарні людські потреби і де багаті країни безкоштовно споживають чотири п'ятих природного ресурсу людства.

Постановка завдання. Результатом тисячолітнього технологічного розвитку стала глобальна техносферна система, усередині якої реалізуються всі сторони життя сучасної людини. Техносфера як штучний матеріальний світ – продукт людської цивілізації. Поряд із суспільством і культурою вона – продукт активної сутності людини, її потреби змінювати себе і світ. Становище людини в сучасному світі суперечливе. З одного боку, воно вигідно відрізняється від життя попередніх поколінь. Формування штучного середовища відкрило перед людьми непередбачувані можливості росту матеріальної забезпеченості і безпеки. З іншого боку, сучасне людство не можна назвати носієм розуму, покликаним удосконалити та «осяяти змістом сліпі стихії природи»: навіть власне життя люди не можуть влаштувати у відповідності зі своїми бажаннями. Незважаючи на економічний прогрес, усе більше очевидними стають негативні сторони реального соціального життя.

У світі все частіше та ширше проявляються важкі соціально-економічні кризи, технологічні катастрофи, сировинні дефіцити, голод, погіршення екологічної ситуації і зниження гуманітарних характеристик життя. В умовах процвітання світової економіки кожна п'ята людина у світі (понад 1 млрд. чол.) існує на 1 дол. у день, ще 1,5 млрд. – на 1–2 дол. у день. Більше 40% світового населення становить величезний по чисельності принижений клас людей, які щодня зіштовхуються з реальністю або погрозою крайньої вбогості [6, с.17–19]. Для більшості найбідніших країн світу минуле десятиліття характеризувалося продовженням негативної тенденції: їм не тільки не вдалося скоротити бідність, але їх відставання від багатих країн ще збільшилося. Середні доходи в країнах з низьким доходом, розраховані за паритетом купівельної спроможності, становлять одну тринадцяту частину від рівня середніх доходів у країнах з високим доходом. Низькі доходи тісно пов'язані з голодом. У світі 850 млн. людей голодують щодня, у тому числі кожна третя дитина дошкільного віку. До 2080 р. частка населення Землі, що страждає від недостатнього харчування, може зрости на 15–26%, а до 2080 р. чисельність тих, хто постійно недоїдає, буде становити від 75 до 125 млн. [7]. Щороку 10,7 млн. дітей не доживає до п'яти років. Близько половини всіх випадків смертності серед дітей дошкільного віку прямо пов'язані з поєднанням поганого харчування та інфекційних захворювань. Істотний вплив на цей масштабний регрес у розвитку людини справила пандемія ВІЧ/СНІДу, що внаслідок якої, наприклад, у 2003 р. загублено 3 млн. життів, а ще 5 млн. чол. було інфіковано [6, с.45]. Мільйони дітей залишилися сиротами. А внаслідок всесвітньої кризи водопостачання й каналізації щорічно вмирає близько 2 млн. дітей. Щороку 1,8 млн. дітей гине від діареї, яку можна було б попередити, маючи доступ до чистої води й туалету, через хвороби, викликані так само поганою якістю води, втрачається 443 млн. навчальних днів у школах. У країнах, що розвиваються, майже 50% населення постійно страждає захворюваннями, пов'язаними відсутністю води й каналізації [7].

Розвиток інформаційних технологій, Інтернету у світі відбувається динамічно. Число користувачів зросло з 3% у 1995 р. до 11% у 2003 р. та становило

понад 600 млн. чол. Разом з тим, існуючі тенденції в глобальній інформатизації здатні лише збільшити протиріччя між більшістю людства і його “однією п’ятою”, яка зосередила у своїх руках 80% світових доходів, доповнивши наявні протиріччя “цифровим розривом” та “когнітивним розривом”. Нині лише 11% населення мають досвід користування Інтернетом, з них 90% проживають у промислово розвинених країнах [1, с. 24–31]. Аналіз процесів, що характеризують розвиток сучасної науки, свідчить про зростання рівнів формування та використання наукового потенціалу між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. У 2000 р. на НДДКР витрачено 1,7% світового ВВП. У розвинених країнах на науку витрачається 2,2% ВВП, досягаючи максимуму у Швеції (4%) і Ізраїлі (4,7%), у більшості країн, що розвиваються, ця частка рідко перевищує 0,2% [4, с.107]. Слабкість інноваційних систем, нерозвиненість інфраструктур у країнах, що розвиваються, не дозволяє їм повною мірою користуватися знаннями, задовольняючись роллю “сировинних придатків” та “цехів збирання”. Міграційний “відплив мізків” (насамперед, до США) може бути проілюстровано цифрами: країни, що розвиваються, витрачали у 2000 р. \$ 98 тис. на одного науковця, тоді як розвинені – \$ 191 тис., а США – \$ 238 тис. 90% тематики досліджень у галузі медицини зосереджені на проблемах і потребах 10% населення, що проживає в індустріально розвинених країнах. Аналогічна картина в галузі наукових публікацій: 33,2% зосереджені в США; 10,7% – в Японії; 9,2% – у Великобританії; 9,2% – у Німеччині; 6,8% – у Франції; 6% – у Росії; 4,5% – в Італії; 4,4% – у Канаді; 3,6% – у Китаї; 3,1% – в Іспанії. На частку “інших країн” доводиться всього лише 11,7% [4, с.120]. Цей розрив обумовлений доступом до інфраструктури і криє в собі небезпеку всезростаючого відставання ряду країн і регіонів у розвитку людського потенціалу – головного ресурсу сучасного розвитку. У 2003 р. у 18 країнах із сукупною чисельністю населення 460 млн. чол. зареєстрований більш низький, ніж у 1990 р., індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), що свідчить про безпрецедентний регрес [6, с. 40]. За поглиблення процесів глобалізації економіки, яка усе більше й більше ґрунтується на знаннях, близько 115 млн. дітей не мають можливості одержати навіть базової початкової освіти. Сьогодні у світі неосвіченими є 785 млн. дорослих (2/3 з них жінки), що становило у 2005 р. 17% дорослого населення планети [7, с.74].

Для обґрунтування висновку про те, що суспільство рухається по шляху постіндустріалізму, необхідно мати реальні підтвердження. Сучасними вченими приділяється особлива увага детальному аналізу індексів розвитку К-суспільства (від Knowledge society – суспільство знань), результатами якого підтверджується парадокс: жодна із країн “великої вісімки” не входить у першу п’ятірку. Світові лідери останнього п’ятиріччя за темпами економічного зростання – Китай і Росія – взагалі не входять до числа кращих 45 країн миру за рівнем розвитку К-суспільства. До лідерів за рівнем розвитку “суспільства знань” належать країни, які, як правило, не є лідерами за всіма іншими показниками. Це Швеція, Данія, Норвегія, Швейцарія, Фінляндія. Середньорічні темпи росту ВВП у цих країнах знизилися з 3,7% у 2000 р. до 0,9% у 2003 р., а за останні 15 років щорічно зростали приблизно на 2,0% [8, с.14]. Це свідчить не тільки про відсутність економічних успіхів, а про фактично цілковитий застій. Успіхи в

розбудові “суспільства знань” забезпечує діюча в цих країнах найбільш розвинена у світі система соціальних гарантій, залишки так званої “держави добробуту”, які так активно ліквідуються зараз у сучасній Європі. В останні роки майнове розшарування в цих країнах наростає, а система соціальних гарантій зазнає ерозії. У країнах “великої вісімки” цей процес зайшов набагато далі. Нагадаємо, що з 2006 р. в Німеччині набули чинності нові закони (пакет Hertz IV), що значно скоротили розміри допомоги по безробіттю та максимальні строки їхньої виплати. Ще в 2005 р. у Франції в багатьох галузях були фактично ліквідовані обмеження тривалості робочого дня (35-годинний робочий тиждень). У Британії приватизовано установи державної системи безкоштовної охорони здоров'я (National Health System практично перестала існувати) [8, с.15]. Це тільки окремі приклади, лише симптоми загального процесу: «економіка знань» зростає кількісно, але деградує якісно [2, с. 32].

Сьогодні, як і двадцять років тому, існуюча модель розвитку людської спільноти (за всіх її трансформацій, що відбулися за цей період) входить у суперечність із досягненнями науки й техніки. Людство перебуває сьогодні на грані самознищення з допомогою своїх же інтелектуальних напрацювань і все так само ж уявляється як суспільство ймовірніше, строго не прогнозоване і контролюване, характеризується високим рівнем невизначеності, абсолютно не сумісне із проголошеною на найвищих рівнях концепцією сталого розвитку, з Декларацією Тисячоріччя, з теорією постіндустріального суспільства. Це з одного боку. З іншого боку, наукове знання, побудоване на аналізі та узагальненні емпіричних даних за допомогою величезної кількості відомостей, показників, розрахунків за схемою “з минулого в сьогоднішнє та майбутнє” не розкриває справжньої картини розвитку світу та не відбиває дійсності. Потрібна інша парадигма, інший показник, інша швидкість одержання інформації. Одним словом, потрібна інша методологія пізнання закономірностей у розвитку людського співтовариства. Людство усе впевненіше тримає напрям власного руху, що трактується як постіндустріальна форма розвитку світу. Історія фіксує не тільки прогрес та повторення етапів розвитку, але й глибокі спади, регресивні зрушення. Хвилі соціально-економічного прогресу мають, звичайно, своє об'єктивне обґрунтування. Глобальна, всеохоплююча криза наростає, а спроби її подолання окремими міжнародними або національними програмними діями не мають і не будуть мати успіху тому, що не мають під собою системного методологічного фундаменту.

За мету статті обрано з'ясування теоретичних основ і наукове обґрунтування методологічних підходів до дослідження соціально-економічних проблем становлення постіндустріального суспільства, прогрес якого можливий за умов цілеспрямованої збалансованості людського та технологічного розвитку.

Результати. Термін “постіндустріальне суспільство” був введений у науковий обіг американським соціологом Д. Рісманом (1958 р.). За змістом термін був далекий від визначення нової стадії суспільно-економічного розвитку та використовувався як протиставлення індустріальному суспільству з його глибокими протиріччями і конфліктами. Концепція постіндустріального суспільства поступово збагачувалася різноманітними науковими напрямками: теорією

«стадій економічного росту» В. Ростоу; теорією «єдиного індустріального суспільства» Р. Арона; «теорією конвергенції різних економічних систем» Дж. Гелбрейта та інших авторів. Постіндустріальне суспільство розглядалося в раціоналістичних поняттях лінійного прогресу, економічного росту та підвищення добробуту, пов'язаних із процесами технізації праці. З кінця 1960-х рр. починає розвиватися теорія [18], в якій відмічаються нові відмінні риси постіндустріального суспільства – масове поширення творчої, інтелектуальної праці, якісно більший обсяг і значення наукового знання та інформації, розвиток засобів комунікації, перевага в структурі економіки сфери послуг, науки, освіти, культури над промисловістю та сільським господарством. Американський соціолог Даніел Белл широко використовував це поняття у своїх лекціях для характеристики нового етапу розвитку американського капіталізму, а його наукова праця «Майбутнє постіндустріального суспільства» (1973 р.) розкрила новий етап у розвитку теорії постіндустріалізму. Постіндустріальне суспільство починає розглядатися як якісно новий шабель розвитку не тільки Заходу, але й усього людства [1]. В 70–80-і рр. ХХ ст. концепція постіндустріального суспільства розвивається як футурологічна і соціологічна теорія, що покликана описати вплив новітніх інформаційних технологій на соціум. Так, Д. Белл заявляє, що в ХХІ ст. вирішального значення для економічного та соціального життя, для способів виробництва знань, для характеру трудової діяльності людини набуває розвиток нового соціального укладу, що ґрунтується на телекомунікаціях. Становлення постіндустріального суспільства він пов'язує із революцією, що розгортається, в організації та обробці інформації, знань. Поширюється застосування терміна “інформаційне суспільство”, що дублює поняття “постіндустріальне суспільство”. Термін використовується для позначення цивілізації, в основі розвитку та існування якої лежить особлива субстанція, що іменується “інформацією” і має властивість взаємодії з духовним та матеріальним світом людини, тим самим визначає одночасно соціокультурне життя людини та його матеріальне буття.

В економічній теорії постіндустріального суспільства виділяються три стадії еволюції [17]. Перша – доіндустріальне (аграрне) суспільство, у якому практично вся робоча сила у зв'язку з нерозвиненістю засобів виробництва зайнята виробництвом предметів споживання; механізми обміну та розподілу вкрай неефективні, а управління базується на економічній владі. Друга стадія – індустріальне суспільство, що ґрунтується на використанні не тільки природних сировини та енергії та переходить від добування продуктів із природних матеріалів до їх виробництва; ефективність виробництва зростає за рахунок використання, насамперед, капіталу. Третя стадія – постіндустріальне суспільство, котре Д. Белл визначав як «...суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти та підвищення якості життя; у якому клас технічних фахівців став основною професійною групою та, що найважливіше, у якому впровадження нововведень... більшою мірою стало залежати від досягнень теоретичного знання...» [2, с. 417].

У теоретиків постіндустріального суспільства не спостерігається єдиної думки з приводу назви нової стадії соціального розвитку – для її характеристики поряд з поняттям “інформаційне суспільство” використовується досить широ-

кий спектр епітетів: “надіндустріальна цивілізація” (А. Тоффлер), “наукове суспільство” (М. Понятовський), “телематичне суспільство” (Д. Мартін), “технотронне суспільство” (З. Бжезинський). Дж. Ліхтхайм говорить про постбуржуазне суспільство, Р. Дарендорф – про посткапіталістичне, А. Етционі – про постмодерністське, К. Боулдінг – про постцивілізаційне, Г. Кан – про постеконічне, С. Алстром – про постпротестантське, Р. Сейденберг – про постісторичне. Більшість епітетів зводиться до поняття “постіндустріального суспільства”, популяризованого гарвардським соціологом Д. Беллом. Вживання термінів, що містять приставку “пост” для характеристики наступаючої епохи багато в чому обумовлено тим, що вона перебуває лише в стадії становлення, і в теоретиків повною мірою не склався її образ, який дозволив би їм оперувати більш змістовними поняттями. Суперечливість процесів, до яких апелюють прихильники теорії нового суспільства, найчастіше ними усвідомлюється. Той же Данієл Белл, формуючи у своїй книзі “Майбутнє постіндустріальне суспільство” (1973) порядок денний для майбутнього, стурбовано відзначає, що “... технократичне суспільство не є суспільством, що облагороджує людину. Матеріальні блага надають тільки скороминуше задоволення або породжують примітивне почуття переваги стосовно тих, у кого їх немає...” [1]. М. Кастельс у своєму фундаментальному дослідженні “Інформаційна економіка: економіка, суспільство і культура” (1996–1998) підкреслює визначальну роль знань для нової економіки, що має “капіталістичну форму виробництва”, “інформаційну форму розвитку”, а “життя глобального капіталу усе менше й менше залежить від конкретної праці та все більше й більше від накопиченого обсягу праці як такого, котрим управляє невеликий мозковий центр, що живе у віртуальних палацах глобальних мереж” [13, с. 502]. Разом з тим, Е. Тоффлер, автор робіт “Шок майбутнього” (1970), “Третя хвиля” (1980), “Метаморфози влади” (1990), оптимістично стверджує, що “у самій серцевині руйнування та розпаду ми можемо виявити приголомшливі свідчення зародження і життя... Цивілізація, яка зароджується, може стати більш здоровою, розсудливою і стійкою, більш пристойною та більш демократичною, ніж кожна з відомих нам дотепер” [16].

Сучасні проблеми трансформації суспільства з позицій постіндустріалізму та розвитку інформаційної цивілізації активно досліджують російські науковці. Серед них слід зазначити відомі прізвища – В.Л. Іноземцева, А.І. Ракітова, Р.Ф. Абдеева. В.Л. Іноземцев у своїх роботах узагальнює, що теорія постіндустріального суспільства є соціальною метатеорією [9, 10, 11]. Він відзначає, що “це фактично єдина із західних теорій, прихильники якої не тільки не заперечували наукового значення марксизму, але й прагнули вести з ним глибокий конструктивний діалог” [9, с. 458].

Більшість українських вчених – фахівців із цивілізаційної проблематики (О.Г. Білорус, О.В. Зернецька, С.Г. Кримський, Ю.В. Павленко, Ю.М. Пахомов, С.Л. Удовик, М.А. Шепелєв) приділяють значну увагу виявленню особливостей, протиріч соціально-економічного розвитку в глобальних умовах трансформації суспільних процесів. У науковій монографії відомого українського вченого А.А. Чухна «Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України» (2003 р.) представлено теоретико-методологічне обґрунтування постіндустріальної парадигми на основі затвердження цивілізаційного підходу [17].

Теорія постіндустріального суспільства, заснована на виділенні окремих фаз історичного розвитку за ознаками технологічної організації виробництва, обміну, розподілу благ, що створюються у суспільстві, визначила та пояснила генеральну лінію розвитку сучасного світу, позначила тенденції розвитку суспільства на майбутнє. Разом з тим, у науковому світі сьогодні фактично відсутня закінчена методологія суспільного розвитку.

Загальновідомо, що “розвиток” як соціально-економічна категорія являє собою складну синтетичну характеристику руху суспільства. Для руху властиві такі характеристики, як ціль, траєкторія та швидкість. В економічному розвитку такими структурними компонентами можна вважати спрямованість (ціль), зміни (перетворення) та зростання. У західній економічній науці за часів Адама Сміта склалося уявлення про економічний розвиток як про стихійний розвиток, а про економіку як про систему, що самоорганізується, розвитком якої управляють стихійні ринкові закони. Лише геній Джона Кейнса дозволив вирватися з пут фрітрейдерства та обґрунтувати необхідність державного регулювання економічного росту. В середині століття одержала визнання теза про взаємозв’язок людського розвитку та розвитку суспільства (Фома Аквінський). Однак спрямованість (ціль) економічного розвитку довгий час залишалася невизначеною або, в найкращому випадку, під нею малося на увазі “багатство” (А. Сміт, А. Курне). Лише в 70-і рр. XX в. погляди Гуннара Мюрдаля сприяли виникненню концепції основних потреб, що призвела до розробки системи показників для оцінки розвитку особистості як довгострокової мети. На основі такої системи оцінки в ООН з 1990 р. почав розраховуватися індекс розвитку людини (Human Development Index), заснований на показниках рівня життя, інтегрованого показника рівня освіти та очікуваної тривалості життя. Подібний багатовимірний підхід дозволив усебічно “оцінити розвиток тієї або іншої країни та, головне, висунути на перший план проблему розвитку особистості як найважливішої міри розвитку людського суспільства” [3, с. 278].

Ідея людського розвитку в західній теорії та на практиці набула популярності, починаючи з 20-х років, а ще більше – із середини XX ст. Поштовхом до цього стали соціальні дослідження Ретлісбергера, Мейо та Мура (США), Фрідмана (Франція), які, на противагу тейлоризму, висунули концепцію «людських стосунків» (human relation theory). Згідно з цією теорією, більш ефективним виробництво буде не тоді, коли працівник перетворюється на придаток машини (відповідно до тейлоризму), а за умови задоволення ним своєю працею, врахування роботодавцем індивідуальних і колективних інтересів, створення сприятливої атмосфери в колективі тощо. З часом вимоги теорії «людських стосунків» вийшли за межі виробництва та поширили свій вплив на суспільство в цілому. Врахування різноманітних потреб та інтересів людини в системі суспільних відносин виокремило своєрідні критерії та показники людського розвитку [5]. Вони охопили виробництво і зайнятість населення, тривалість життя, рівень освіти та охорони здоров’я, харчування, екологічної безпеки тощо. За цими показниками експерти визначають індекс людського розвитку, оцінюють життєздатність соціальних систем у контексті фундаментальних цінностей, обґрунтовують рекомендації щодо корекції перетворень, які здійснюються в країнах у певний історичний період.

В основі економічного розвитку лежить діалектичний закон переходу кількісних змін у якісні. Якщо зміни являють собою якісну характеристику процесу розвитку, то зростання відображає кількісну сторону процесу розвитку. Змінами виступають зрушення в інституціональній структурі, технологічні та організаційно-управлінські інновації, покращання освітніх і кваліфікаційних характеристик зайнятих та деякі інші. Людство потребує “розвитку економічно ефективного, екологічно стійкого, соціально врівноваженого, демократичного, геополітично прийняттого та культурно різноманітного” [5, с. 49]. Якщо з цією тезою представники різних економічних течій здебільшого згодні, то втім, як цього досягти та що для цього необхідно, єдності немає. Неокласичний і неокейнсіанський підходи орієнтовані на економічний ріст. Однак вони не дають відповіді на питання про те, як трансформувати сучасні системи з урахуванням глобальних процесів у всесвітньому господарстві в нову суспільну систему інформаційного типу, засновану на знаннях, у якій буде усунуте протиріччя між економічним ростом та соціальним прогресом на основі збалансування людського та технологічного розвитку.

Багатство країни створюється продуктивною працею її громадян. Для економічно розвинених країн характерні високі та стійкі темпи розвитку національної економіки, що забезпечило зайнятість працездатного населення, зростання доходів і споживання кожного працюючого. У другій половині ХХ ст. темпи та ефективність економічного росту усе більше стали визначатися рівнем розвитку самого працівника, накопиченим людським капіталом. Взаємозв'язок темпів економічного росту з розвитком людини досить складний та не лежить на поверхні соціально-економічного розвитку суспільства. Уряди країн, що вловили нові умови досягнення економічного прогресу, продиктовані інформаційно-інноваційною революцією, забезпечили добробут для своїх громадян. У новому суспільстві принципово змінюється схема джерел і логіки економічного росту. Зростання обсягу і якості послуг охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування, інтенсифікація наукової та інноваційної діяльності забезпечують зростання якості людського капіталу як основи ефективності всіх галузей господарства як джерела конкурентноздатності та економічного росту. Відповідно до такого підходу людина виступає в інноваційній економіці не тільки як засіб, але і як кінцева мета, як результуючий підсумок соціальної і економічної сфери суспільного розвитку. Сучасний соціально-економічний прогрес – це прогрес для людини, рух людини до своєї вищої історичної мети – вільної, творчої реалізації себе [17, с. 294]. Нові способи життєдіяльності базуються на науці, освіті, виробництві, тому вони стають можливими на основі двох взаємопов'язаних форм нагромадження: нематеріального і матеріального. На роль нематеріального нагромадження вказував ще К.Маркс. У теперішній час нематеріальне нагромадження (людський капітал) впливає на всі сторони життєдіяльності через набуття нових наукових і технічних знань, інновацій, ноу-хау, підвищення професійного рівня працівників, загальної культури. Чим швидше поширюються нові наукові знання, тим більше вони втілюються в професійно-кваліфікаційному потенціалі працівників; чим вище питома вага наукомісткої продукції, тим ефективніше віддача від інвестицій у людський капітал. Нематеріальне нагромадження породжує значні мультиплікаційні ефекти.

На наш погляд, теоретико-методологічні підходи до дослідження суспільних процесів для обґрунтування пріоритетних напрямів збалансування людського та технологічного розвитку повинні мати загальносистемний характер. Такі підходи пов'язані, по-перше, з проблемою пізнання сутності механізму цивілізаційного руху в навколишньому матеріально-технічному середовищі. По-друге, людина розглядається як суб'єкт взаємодії з об'єктивно існуючим світом (середовищем), разом з тим, вона не тільки якийсь актив, але й єдина рушійна сила соціальної доцільності і технічного прогресу. Подібний системний погляд враховує вже усвідомлені людством уявлення про дві принципово різні форми об'єктивного процесу: стихійний саморозвиток світу на основі науково-технічного прогресу та соціально опосередкований, організований розвиток [18]. Саме такий підхід відкриває можливості до пізнання та науково-методологічної обґрунтованості взаємозв'язку між технічним та соціальним прогресом на основі створення механізму, який забезпечує збалансування людського та технологічного розвитку, механізму соціально спрямованої діяльності, механізму переходу від чисто стихійного до організованого процесу, тобто до соціального, або цивілізаційного, руху. Момент переходу покладається на плечі людини розумної, людини соціальної, людини активно-творчої, людини економіко-екологічної. Звідси народжується принцип людської самовідповідальності – відповідальності за діяльний вибір причини та результату діяльності як наслідку. Такий момент є методологічно вирішальним у проблематиці ефективного соціально-економічного розвитку людства та нового суспільства.

Висновки. Усі досягнення цивілізації як засоби задоволення соціальних потреб створюються цілеспрямованою людською діяльністю. Ефективність суспільної праці у вирішальній мері залежить від рівня її організації та коливається в широкому діапазоні – від вражаючого розквіту високоорганізованих суспільств до бідності і навіть ворожнечі в соціальних системах, де втрачена цільова орієнтація суспільної праці. Оскільки соціально-економічна діяльність носить цілеспрямований характер, необхідно мати чітке уявлення про сутність і зміст цілей. Ціль, як відомо, формується діалектично, виходячи з потреб і можливостей, і в ідеальній формі – як результат трудового процесу. Ідеальним “матеріалом” формування мети трудового процесу є інформація як знання про непорушні закони уречевлено-енергетичних процесів. Інформація повинна розглядатися, насамперед, із соціально-функціональної точки зору, а в умовах переходу до постіндустріального суспільства – як специфічний ресурс пріоритетного стратегічного значення. Якщо об'єктивно існуючий світ виступає першоджерелом інформаційних знань, то сформована в процесі пізнавально-практичної діяльності інформаційна система функціонально виступає першоджерелом, базою для пошуку нових цілей та їх формування у всіх соціально-економічних циклах. Діяльність людини трансформується в остаточному підсумку в інформацію, що забезпечує досконале цілеуявлення, більш кваліфіковану працю на основі високих технологій. Таким чином, система соціально спрямованої праці утворює ціль як ідеально інформаційна модель шляхів досягнення та форми необхідного результату (кількісні і якісні його характеристики), а потенціал прогресу забезпечує сама інформація через знання законів розвитку світу, знання діапазонів дії таких законів. Розвиваючись відповідно до об'єктивного порядку світового процесу та

законів власної природи, людство реалізує трансінформаційний механізм збалансування цілеспрямованої діяльності, соціального прогресу на базі науково-технологічного.

Сучасне соціальне життя – це якісно новий щабель розкриття фундаментальної сутності людини, яка обумовлена історико-соціальним характером пізнання та включає технологічний прогрес на базі знань і практичного досвіду, що становить сутнісну основу розвитку – інформаційно-цільову основу діяльності людини. По суті, подолання індустріально-суспільної кризи зводиться до необхідності виключення людством розподільного дезінтеграційного способу існування та розвитку, переходу до глобальних відкритих систем і структур. Ідеальний характер інформаційних цілей у системах розподіленої праці обумовлює необхідність методологічного “монтування” феномена інтелектуального в матеріальні економічні системи. Принципово це може зробити тільки людина. Отже, цілеспрямована та ефективна діяльність можлива лише в субстанціональній єдності ідеально-інформаційних моделей з реальною дійсністю, що змінюється, тобто в остаточному підсумку на глобально-інтеграційній основі. Здійснення методологічної функції людиною можливе лише на відповідній інформаційно-цільовій основі, що включає первинно-об’єктивні знання про явища, властивості та закономірності єдиного об’єктивно існуючого матеріального (саморушного) світу як фундаментальної бази прикладної інформації. Надзвичайну актуальність являє собою організація спеціальних досліджень і розробки інфраструктури єдиної глобальної інформаційної системи. На шляху до постіндустріального суспільства необхідні фундаментальні наукові дослідження, які будуть здійснюватися зусиллями міжнародного наукового співтовариства. Високорозвинена єдина інформаційно-цільова основа дозволить істотно знизити протистояння об’єктивної та суб’єктивної природи в суспільних системах, забезпечити успіх у прогресивному розвитку цивілізації.

1. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 787 с.
2. *Бузгалин А.В.* “Постиндустриальное общество” – тупиковая ветвь социального развития / Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 26–43.
3. *Бузгалин А.В., Колганов А.И.* Теория социально-экономических трансформаций. (Прошлое, настоящее и будущее экономик «реального социализма» в глобальном постиндустриальном мире). – М.: ТЕИС, 2003. – 680 с.
4. Всемирный доклад ЮНЕСКО 2005 года. К обществам знания : Пер. с англ. – М., 2005. – 235 с.
5. Доклад о развитии человека за 2001 год. «Использование новых технологий в интересах развития человека». – Нью-Йорк: ПРООН, 2001. – 239 с.
6. Доклад о развитии человека 2005. Международное сотрудничество на перепутье: Помощь, торговля и безопасность в мире неравенства : Пер. с англ. – М.: ПРООН, Изд-во «Мир», 2005. – 416 с.
7. Доклад о развитии человека 2006. Что стоит за нехваткой воды: власть, нищета и глобальный кризис водоснабжения : Пер. с англ. – М.: ПРООН, Изд-во «Мир», 2006. – 408 с.
8. *Згуровский М.* Путь к обществу, основанному на знаниях // Зеркало недели. – 2006. – № 581, 21–27 янв.

9. *Иноземцев В.Л.* За пределами экономического общества: Научное издание. – М.: “Academia”. – «Наука», 1998. – 640с.
10. *Иноземцев В.* «Постиндустриальное хозяйство» и «постиндустриальное общество». К проблеме социальных тенденций XXI века. // *Общественные науки и современность.* – 2001. – № 3. – С. 140–152.
11. *Иноземцев В.Л.* Технологический прогресс и социальная поляризация в XXI столетии // *Полис* – 2000. – № 6.– С. 28–39.
12. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур // *Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология.* – М., 1990. – С. 500–512.
13. Мегатренды мирового развития / Под ред. М.Ильина, В. Иноземцева. – М.: Экономика, 2001. – 296с.
14. *Тоффлер Е.* Третья хвиля / Пер. з англ. А. Євси. – К.: Всесвіт, 2000. – 453 с.
15. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с.
16. *Тоффлер Э.* Шок будущего : Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 537 с.
17. *Чухно А.А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К.: ЛОГОС, 2003. – 632с.
18. *Шевчук О.Б.* Глобально-інформаційна економіка та синергетичний підхід до її дослідження. – К., 2004. – 112 с.